

mers niet alleen een voorbeeldig mens (zoals op school werd onderwezen), maar de Zoon van God.⁷

Groen van Prinsterer had ook bijgedragen aan de totstandkoming van de onderwijswet in 1857. Daarin werd bepaald dat er naast de openbare scholen ook bijzondere scholen mochten worden opgericht. Deze scholen werden niet door de overheid gesubsidieerd.

DE EMANCIPATIE VAN DE GEREFORMEERDEN

De orthodoxe hervormden bevonden zich halverwege de negentiende eeuw in een situatie die allesbehalve ideaal was: hun kinderen kregen op school niet het door hen gewenste godsdienstonderwijs, in hun kerken gingen predikanten voor die hun opvattingen over de Bijbel bekritiseerden, en (voor zover ze zich daarbij betrokken voelden) op het landsbestuur hadden velen hoegenaamd geen invloed. Dit beeld koesterde althans de opvolger van Groen van Prinsterer, Abraham Kuyper (1837–1920). In werkelijkheid was de beweging van orthodoxen een verdeeld gezelschap, zonder vast ideaal. De meesten van hen hadden geen kiesrecht.

Toen Kuyper de voorman van deze 'kleine luyden' – zoals hij ze placht te noemen – werd, probeerde hij hen te verenigen rondom één programma: het gereformeerde volksdeel moest zijn maatschappelijke positie met kracht innemen. Kuyper probeerde dit te realiseren door vooral de nadruk te leggen op de verschillen tussen zijn doelgroep en andere groeperingen: hij onderscheidde orthodoxe protestanten, revolutionairen (lees: liberalen) en rooms-katholieken.⁸ Zijn programma leidde tot het ontstaan van maatschappelijke en sociale organisaties enkel en alleen voor zo'n bevolkingsgroep: er kwamen eigen scholen, eigen sociale organisaties en eigen bladen. Kuyper, voor wie schrijven en spreken een tweede natuur waren, zette een dagblad op waarin hij zijn politieke artikelen kwijt kon: *De Standaard* rolde in 1872 voor het eerst van de pers.

Kuyper wilde zijn achterban verenigen in één richting. Vanwege hun aversie tegen de denkbeelden die aan de Franse Revolutie ten grondslag lagen, waren de orthodoxen al eerder *antirevolutionairen* genoemd.⁹ In 1878 slaagde Kuyper erin een politiek programma met de veelzeggende titel *Ons Program* door antirevolutionaire kiesvereni-